

Araştırma Türü: Derleme

2021;2(2): 128 – 150

Geliş Tarihi:02.01.2021

Kabul Tarihi:28.05.2021

COVID-19 PANDEMİSİNDE HALK SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ

Cumalı YILDIZDAL¹ Çiçek ÖNDER¹ Feyza DEMİR¹

¹ İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Florence Nightingale Hemşirelik Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Öz

Amaç: Bu derleme COVID-19 pandemisinin halk sağlığı hemşirelerine ve halk sağlığı hemşireliği alanlarına yansımalarını ortaya koymak ve farkındalık oluşturmak amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve yöntem: Çalışma derleme türünde yapılmıştır. COVID-19 ‘un pandemi olarak ilan edildiği Aralık 2019 ve 2020 yılları arasında sınırlandırılmıştır. Veri tabanlarında “Coronavirus”, “COVID-19” anahtar kelimeleri ile Halk sağlığı, iş sağlığı ve okul sağlığı alanlarında söz sahibi ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların rehber ve kılavuzları taranmıştır. Yapılan tarama sonucunda COVID-19 pandemisinin halk sağlığı, evde bakım, iş sağlığı ve okul sağlığı hemşireliği alanlarına yansımalarını içeren ulusal ve uluslararası rehber ve kılavuzlar dahil edilmiştir.

Bulgular: Dahil etme kriterlerini karşılayan 9 ulusal, 15 uluslararası kılavuz ve rehberlerin içerikleri incelendi. COVID-19 pandemisi sürecinde halk sağlığı, evde bakım, iş sağlığı ve okul sağlığı alanlarında çalışan hemşirelere yol gösterecek bölümler bir araya getirilerek tablolar ile sunulmuştur.

Sonuç: COVID-19 pandemisinin tüm alanlara yansımaları olduğu gibi evde bakım hemşireliği, iş sağlığı hemşireliği ve okul sağlığı hemşireliği alanlarına da yansımaları olmuştur. Bu nedenle halk sağlığı hemşireleri, güncel rehber ve kılavuzları takip ederek güvenli bir ortamın oluşmasını sağlamalıdır.

*Sorumlu Yazar

Cumalı YILDIZDAL
cumaliyildizdal@hotmail.com
ORCID:0000-0002-5650-0114

Çiçek ÖNDER
ORCID:0000-0003-3748-3782

Feyza DEMİR
ORCID: 0000-0002-9467-5230

Anahtar kelimeler: COVID-19, Evde bakım hemşireliği, Halk sağlığı hemşireliği, İş sağlığı hemşireliği, Okul sağlığı hemşireliği

PUBLIC HEALTH NURSING IN THE COVID 19 PANDEMIC

Abstract

Objective: This review was conducted to reveal the reflections of the COVID-19 pandemic on public health nurses and public health nursing fields and to raise awareness.

Materials and methods: The study was done in compilation type. It was restricted from December 2019 to 2020, when COVID 19 was declared a pandemic.

The guides and guides of national and international institutions and organizations that have a say in the fields of public health, occupational health and school health were scanned with the keywords "Coronavirus", "COVID-19", "Coronavirus COVID-19". databases. As a result of the screening, national and international guidelines and guidelines containing the reflections of the COVID-19 epidemic on public health, home care, occupational health and school health nursing were included.

Results: The contents of 9 national and 15 international guidelines meeting the inclusion criteria were reviewed. The sections that will guide nurses working in the fields of public health, home care, occupational health and school health during the COVID-19 outbreak are brought together and presented in tables.

Conclusion: The COVID-19 pandemic has reflected not only in all areas, but also in home care nursing, occupational health nursing and school health nursing. Therefore, public health nurses should provide a safe environment by following up-to-date guidelines and guidelines.

Keywords: Covid-19, Home health care nursing, Public health nursing, Occupational health nursing, School health nursing

GİRİŞ

COVID-19 Aralık 2019' da, Çin'in Wuhan bölgesindeki canlı hayvan pazarında ortaya çıkmıştır (Zhu vd, 2020). Yeni tanımlanan COVID-19 enfeksiyonu tipik olarak ateş, yorgunluk, yorgunluk, kuru öksürük ve tat-koku kaybı şeklinde kendini göstermektedir. Enfekte olan bazı hastalarda COVID-19 semptomlarının hafif veya belirti göstermemesi nedeniyle hastalık küresel ölçekte hızla yayılmıştır. Bu sebeple COVID-19 yalnızca Çin'i değil tüm dünyayı etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunu olmuştur (Tayaben & Younas, 2020).

COVID-19 pandemisi ile mücadelede etkili bir aşı veya ilaç üretilene kadar yayılım hızını azaltmaya yönelik tedbirlere odaklanılmaktadır. Yayılımı azaltmak için yapılacak bu tedbirlere etki azaltma stratejileri denilmektedir. Bu tedbirler kapsamında bireyler evde izole edilip ve semptomları şiddetlenmedikçe tedavi merkezlerine gitmemeleri, yayılım hızını arttıracak büyük sosyal veya toplumsal faaliyetlere katılmamaları, ulusal veya uluslararası seyahat etmemeleri teşvik edilmektedir (Moorhead vd, 2020).

Hemşireler COVID-19 enfeksiyonunu önleme ve müdahale çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. En güvenilir sağlık meslek gruplarından biri olan hemşireler; toplum arasında COVID-19 salgının nasıl meydana geldiği, nasıl bulaştığı ve maske kullanımı konusunda yayılan yanlış bilginin eğitimlerle azaltılmasında da kilit bir rol oynamaktadır. COVID-19 enfeksiyonunun önlenmesi için, hemşirelerin klinik bakım, eğitim, bilgi paylaşımı, halk sağlığı ve politika oluşturma konularında aktif katılımı sağlanmalıdır (Tayaben & Younas, 2020). Hemşireliğin bu rol ve işlevleri COVID-19 salgını sırasında özellikle önemlidir (Shu-Ching vd, 2020).

Bu derleme COVID-19' un halk sağlığı hemşirelerine ve halk sağlığı hemşireliği alanlarına yansımalarını ortaya koymak ve farkındalık oluşturmak amacıyla yapılmıştır.

COVID-19 PANDEMİSİNİN HALK SAĞLIĞI HEMŞİRESİNE YANSIMASI

Koruyucu ve önleyici müdahalelerden oluşan toplum odaklı koruyucu sağlık sistemleri, geleneksel hastane merkezli sistemlere kıyasla pandemi sürecinde daha avantajlı olabilmektedir (Nayna Schwerdtle vd, 2020). Koruyucu sağlık sistemlerinin uzmanlık alanı olan halk sağlığı, tıp eğitiminde olduğu gibi hemşirelik eğitiminin de temel bir ögesidir. Hemşireler birçok toplum sağlığı programında ve nüfus düzeyinde hizmetlerde kilit rol oynamaktadır (Nayna Schwerdtle vd, 2020). Tarihsel olarak bakıldığında halk sağlığı hemşireleri, sanitasyon ve bulaşıcı hastalıkların yönetiminde rol almışlardır. Ancak 20. yüzyılda, bulaşıcı hastalığın tehlikeleri azaldıkça, halk sağlığı hemşiresinin rolleri de bulaşıcı olmayan hastalıklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Koronavirüsle beraber halk sağlığı hemşirelerinin bulaşıcı hastalıkların tespiti, takibi, tedavi ve bakımındaki rolleri artmaya başlamıştır (Purpa, 2020).

Pandemi döneminde halk sağlığı hemşireleri, temel hijyen uygulamaları ve enfeksiyonun önlenmesi tedbirlerini içeren eğitim materyallerinin geliştirilmesi ve sunulmasını sağlamaktadır. Hemşireler, sosyal medya gibi dijital teknolojik iletişim kanallarını kullanarak salgının yayılımının önlenmesi ve kontrol altında tutulması için toplumun farkındalığını arttırabilir. Halk sağlığı hemşireleri bulaşıcı hastalıklar gibi acil durum oluşturacak tehlikelerin

etkisini önlemek veya azaltmak için yerel uzman desteği sağlamaktadır. Ayrıca bulaşıcı hastalıklar, afet yönetimi gibi halk sağlığı ve epidemiyoloji alanlarında hükümete danışmanlık yapabilmektedir (Purpa, 2020).

Hemşireler diğer disiplinlerle hızlı bir şekilde müdahale ekipleri oluşturarak çalışabilmektedir. Toplum ve halk sağlığı hemşireleri, COVID-19 pandemisi ile ilgili toplumun ihtiyaçlarını ve mevcut kaynaklarını değerlendirerek, vaka takibi yaparak, hem bireysel hem de toplum eğitimleri ile hastalığın yayılım hızının azaltılmasını sağlayabilmektedir (Cheng ve MeiChang, 2006). Hemşirelerin bakım verici, eğitimci, savunucu, yönetici, işbirlikçi, koordinatör ve araştırmacı gibi birden fazla rolleri bulunmaktadır (Shwu-Feng vd, 2020).

2010 tarihinde Resmi gazetede yayınlanan hemşirelik yönetmeliğine göre; halk sağlığı hemşireliği; evde bakım hemşiresi, ana ve çocuk sağlığı planlaması merkezi hemşiresi, toplum ruh sağlığı hemşiresi merkezi hemşiresi, iş sağlığı hemşiresi, okul sağlığı hemşiresi, ceza ve tutukevi hemşiresi olarak 6 alan belirlenmiş olup görev, yetki ve sorumlulukları belirtilmiştir (TC Resmi Gazete, 2011).

COVID-19 PANDEMİSİNİN EVDE BAKIM HEMŞİRESİNE YANSIMASI

COVID-19 oldukça bulaşıcıdır ve mevcut verilere dayanarak, tanımlanan vakaların %80'inden fazlasını hafif hastalık semptomları olan vakalar oluşturmaktadır. Şiddetli vakalar büyük ölçüde 60 yaşı üstündekiler arasında görülürken, vaka-ölüm oranlarını arttıran temel nedenler zayıf bağışıklık ve altta yatan kronik hastalıklardır (Peong vd, 2020). Evde bakım hastalarında COVID-19 yayılımını önlemek veya semptomlarını hafifletmenin en etkili yolu hastanın bağışıklığını yükseltmek ve palyatif tedavi yoluyla bulaştırıcılığını önlemektir (Wei vd, 2020). Huzurevlerinde birlikte yaşayan yaşlı bireyler enfeksiyonun hızlı yayılımında da en hassas toplum grubudur. Bu yaşlı grupta vaka-ölüm oranları ve bulaşma riski yüksek oranlarda bulunmaktadır (Peong vd, 2020).

Akut ve kronik hastalar ile hafif ve orta dereceli COVID-19 vakalarının evde izlem ve tedavilerinin yapılmasını sağlayan sistemler bulunmaktadır. Bu sistemler hastanenin kritik bakım hizmetleri üzerindeki yükü hafifletmeyi sağlamaktadır. COVID-19'un hafif semptomlu kişiler ve kronik rahatsızlığı olup bakıma ihtiyacı olan risk grubundaki yaşlı kesimin, hastaneye gidip bakım almak yerine evde bakım hizmeti sağlanarak sağlık sistemi üzerine yük oluşturmasının önüne geçilebilir (Home Care Alliance, 2020).

Ev temelli hemşirelik bakımı COVID-19 hastalarının durumunu iyileştirmeye yardımcı olmaktadır (Wei vd, 2020). Hastaya evde bakım verecek personel, bakıma başlamadan önce

COVID-19 taraması yapıp, semptomlar mevcutsa hasta ziyaret programlarından çıkarılmalıdır. Hastanın gerekli asgari hizmetleri evde karşılanıp, diğer hizmetlerde personel maruziyetini azaltmak için Tele-sağlık hizmetlerinin evde bakım planına dahil edilmesi sağlanabilir (Home Care Alliance, 2020). Ateş, öksürük, halsizlik, nefes almada zorluk gibi şiddetli belirtisi olmayıp boğaz ağrısı, balgam, mide bulantısı, ishal gibi hafif semptomları olan bireylere de evde bakım sağlanabilir (WHO, 2020a)

Enfekte bir bireyin evde izole edilip edilmeyeceğine ve bakımının yapıp yapılmayacağına ilişkin karar, aşağıdaki üç faktöre bağlıdır:

1. Şiddetli semptom varlığı ya da olası şiddetli semptom durumunda müdahale edecek sağlık personeli varlığı,
2. COVID-19 hastasının izolasyonu ve bakımı için ev koşulları uygunluğu,
3. Hastanın, hastalık süresince evde yeterince izlenebildiğinden emin olunmalıdır. Evde bakım mümkünse sağlık çalışanları tarafından sağlanmalıdır. Evde bakım süresi boyunca bakım veren ile sağlık çalışanları iletişim halinde olmalıdır. Evde bakım sürecinde hastaları ve bakım verenlerin takibi sağlık ekipleri tarafından telefon veya e-posta yoluyla devam ettirilmelidir (WHO, 2020a).

Sağlık personeli hasta ve ailenin izolasyon önlemleri ve hijyen kurallarına (örnek; el hijyeni, solunum hijyeni, çevre temizliği, evin içinde veya dışında hareket kısıtlamaları) uyup uymadığını değerlendirmelidir. Evde bakım verilen hastanın semptomları giderilip iyileşene kadar halk sağlığı personeli ile iletişim kurulmalıdır (WHO, 2020b).

Evde bakım veren kişilere ev içi bulaşı önlemek için hasta bakımı, kişisel hijyen kuralları, koruyucu ekipman konusunda eğitim verilmelidir. Hasta ve aileye sürekli destek ve eğitim sağlanmalı ve evde bakım süresince izleme devam etmelidir. Hastanın semptomları izlenmeli ilk klinik değerlendirmeden daha kötü hale gelirse (sersemlik, nefes almada zorluk, göğüs ağrısı, dehidratasyon, vb.), hastaneye yönlendirilmelidir (WHO, 2020c).

Hastalık semptomları olmayan ancak bulaşıcı bir etken veya hastalığa maruz kalmış kişilerin erken tespiti ve topluma yayılımı azaltmak amacıyla, toplumdan izole edilerek karantina uygulaması yapılmaktadır. DSÖ, COVID-19 hastaları ile temas eden bireylerin hasta ile son temasından itibaren 14 gün karantinaya alınmasını önermektedir. Karantina uygulaması uygulanması yapılan yerler arasında oteller, yatakhaneler, diğer tesisler veya ilgili kişinin evi de bulunmaktadır. Karantinaya alınan kişilerin günlük takibi, karantina süresi boyunca tesis

içinde yapılmalıdır. Günlük takip vücut ısısı ve diğer semptomları için taramayı içermelidir (WHO, 2020b)

Ülkemizde hastaneye yatış gerekmediği düşünülen hafif geçiren 50 yaş altı COVID-19 vakaları semptomlar düzelene kadar evde takip edilmektedir. Hastaneye yatırılan ve taburculuk kriterlerini taşıyan hastalar da iyileşme sürelerini evde tamamlayabilmektedir (TC Sağlık Bakanlığı, 2020a). Kuruluşların güncel rehber ve planlamaları ile ilgili özet bilgi Tablo 1’de yer almaktadır.

KURUM	REHBER	REHBERLİK EDİLEN KONU
WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION)	Home care for patients with suspected novel coronavirus (COVID-19) infection presenting with mild symptoms, and management of their contacts Interim guidance 04 February 2020	Hastalar ve aileleri uyması gereken tavsiyeler -Temaslıların yönetimi -Temaslı olan kişilerde semptomlar geliştirse, atılması gereken adımlar yer almaktadır.
World Health Organization (WHO)	Considerations for quarantine of individuals in the context of containment for coronavirus disease (COVID-19)-Interim guidance 19 March 2020	Kişilerin karantinası Karantina uygulamasında alınması gereken önlem ve şartlar Karantinaya alınan kişiler güvenli ortam sağlamak 1) Erken teşhis ve kontroller 2) İdari kontroller 3) Çevresel kontroller
World Health Organization (WHO)	Home care for patients with suspected or confirmed COVID-19 and management of their contacts Interim guidance 12 August 2020	<ul style="list-style-type: none">• Evde COVID-19 hastalarına bakım yapma kararı <ol style="list-style-type: none">1. COVID-19 hastasının klinik değerlendirmesi2. Ev ortamının değerlendirirken dikkate alınacak faktörler3. Evde COVID-19’lu bir hastanın klinik gelişimini izleme yeteneği <ul style="list-style-type: none">• Özel bir evde bakım sağlayan sağlık çalışanları için tavsiyeler; <ol style="list-style-type: none">1. Sağlık çalışanları için IPC önlemleri2. Hafif veya orta derecede COVID-19 hastalarının evde bakımı için klinik hususlar<ol style="list-style-type: none">a) Semptomatik tedavib) Kronik hastalığı olanlar için ilaç tedarik yönetimic) Belirti ve semptomu açısından hastaların takibid) Evde palyatif bakım3.COVID-19 hastalarının evde izolasyonundan sonlandırma şartları4. Temaslı tanımı yer almaktadır.

Centers for Disease Control and Prevention (CDC)	Guidance-home-care 2020	Evde bakım için evin değerlendirilmesinde kullanılan kriterleri
TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Müdürlüğü	COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi 14 Nisan 2020	Evde hasta izlemi Temaslı izlemi şartları
TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Müdürlüğü	COVID-19 Pandemisinde Sağlık Kurumlarında Çalışma Rehberi ve Enfeksiyon Kontrol Önlemleri 24 Temmuz 2020	Huzurevleri ve Yaşlı Bakım Merkezlerinde Alınacak Önlemler Huzurevleri ve Yaşlı Bakım Merkezlerinde genel enfeksiyon bulaşma riskini azaltmak için uygulanması önerilen temel enfeksiyondan korunma ve kontrol ilkeleri Huzurevleri ve Yaşlı Bakım Merkezleri çalışanlarına yönelik öneriler Huzurevi ve Yaşlı Bakım Merkezinde COVID-19 hastalığı ile uyumlu yakınmalar (ateş, öksürük veya solunum sıkıntısı) olması durumunda Huzurevleri ve Yaşlı Bakım Merkezlerinde yapılacak diğer düzenlemeler Personelin izolasyon kuruluşunda/evde kaldığı dönemde alması gereken önlemler
TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Müdürlüğü	COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Temaslı Takibi, Salgın Yönetimi, Evde Hasta İzlemi ve Filyasyon Rehberi 14 Eylül 2020	Evde hasta izlemi Filyasyon aranması ve temaslı izlemi

COVID-19 PANDEMİSİNİN İŞ SAĞLIĞI HEMŞİRESİNE YANSIMASI

COVID-19 pandemisinde dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde sokağa çıkma kısıtlamaları, okulların ve işletmelerin kısmen veya tamamıyla kapatılması, uluslararası seyahat kısıtlamaları dahil olmak üzere birçok önlem alınmıştır. COVID-19'un bulaşma oranı azaldıkça ülkeler kademeli olarak normalleşme dönemlerine geçmeye başlamıştır. Ancak COVID-19 halen bulaşma ihtimali yüksek bir halk sağlığı sorunudur (WHO, 2020d). İşyerlerinde bireyler sıklıkla bir araya geldikleri ve uzun süre aynı ortamlarda kaldıkları için COVID-19 enfeksiyonu bulaşma riski fazladır. Ayrıca çalışanların büyük bir kısmı halkla doğrudan fiziksel temas ederek çalışmalarını nedeniyle, COVID-19 enfeksiyonunun bulaşma riski daha fazladır. Bu nedenle genel halk sağlığı önlemlerinin yanı sıra iş sağlığına yönelik de önlemlerin alınması gerekmektedir (Burdorf vd, 202; WHO, 2020e).

İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (OSHA), çalışanların işyerlerinde çalıştıkları alana yönelik COVID-19 enfeksiyonu tanısı almış ya da şüphesi olan bireylerle teması göz önünde bulundurarak, maruziyet riskini belirlemeye yönelik çok yüksek, yüksek, orta ve düşük maruziyet riski taşıyan işler şeklinde sınıflandırma oluşturmuştur. Böylelikle iş sağlığı ve güvenliği ekibinin maruziyet riskine yönelik önlemler alması kolaylaştırılmıştır (OSHA, 2020).

İşyerlerinde bulunan iş sağlığı ve güvenliği ekibine COVID-19 pandemi sürecinde daha fazla iş düşmektedir. Halk sağlığı hemşireliğinin çalışma alanlarından biri olan, iş sağlığı hemşireleri de iş sağlığı ve güvenliği ekibinde aktif rol almaktadır. İş sağlığı hemşireleri; fabrikalar, ilaç firmaları, şantiye, kozmetik firmaları, sigorta acentaları gibi birbirinden farklı çalışma ortamlarına sahip olmalarına rağmen çalıştıkları kurumda çalışanın sağlığını korumak ve geliştirmek, çalışanın yaşam kalitesini yükseltmek, iş yeri kaynaklı gelişebilecek hastalık ve yaralanmaları önlemek, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmak, disiplinler arası iş birliği yapmak, sağlık eğitimi vermek, danışmanlık yapmak, hizmetleri kayıt altına almak, iş sağlığı hemşireliği alanında araştırmalar yapmak, kanıta dayalı uygulamaları kullanmak ve program ve politika geliştirmek gibi hemşireliğe özgü görev ve sorumlulukları bulunmaktadır (Esin, 2008; Kubilay, 2003).

İş yerlerinde COVID-19 maruziyetini önlemek için işveren, iş sağlığı hemşiresi, işyeri hekimi, iş sağlığı ve güvenliği uzmanı ve çalışanların birlikte çalışması gerekmektedir. İş sağlığı hemşireleri, işvereni ve çalışanları bilgi kirliliğinden uzak tutmak ve doğru bilgilendirme yapmak için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Sağlık Bakanlığı, Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (CDC), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (OSHA), T.C. Sağlık Bakanlığı, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü gibi güvenilir kuruluşların güncel rehber ve planlamalarını kullanarak COVID-19 pandemisinde profesyonel bir şekilde hizmet vermelidir. Kuruluşların güncel rehber ve planlamaları ile ilgili özet bilgi Tablo 2’de yer almaktadır.

İş sağlığı hemşiresinin görev ve sorumlulukları düşünüldüğünde; iş sağlığı hemşiresi, çalışanların sosyo-demografik özellikleri ve çalışma yaşamı ile ilgili özellikleri sağlık düzeyleri hakkında bilgi toplayarak COVID-19 enfeksiyonuna yönelik riskli grupta yer alan çalışanın, işveren iş birliği ile çalışma koşullarının iyileştirilmesine öncülük etmeli, çalışanları COVID-19 enfeksiyon belirtisi ve bulguları açısından yakından takip etmeli; ateş, öksürük, solunum sıkıntısı, burun akıntısı gibi semptomları olan çalışanlar ivedilikle sağlık kurumuna yönlendirilerek gereken sağlık kontrolünden geçirilmesini sağlayarak çalışan sağlığına yönelik hemşirelik uygulamalarını yönetmelidir (Esen, 2020; TC Resmi Gazete, 2011).

İş sağlığı hemşiresi sağlık eğitimi verme ve danışmanlık hizmeti yapma hususunda; işveren ve çalışanlara COVID-19 enfeksiyonu belirti ve bulguları, enfeksiyon bulaşma yolları, enfeksiyondan korunmaya yönelik uygulamalar, koruyucu ekipmanların doğru kullanımı, el hijyeni, solunum hijyeni, temizlik ve dezenfeksiyon gibi konularda çalışanlara sürekli eğitimler yapılmalı; çalışanların ruh sağlığını koruma ve geliştirmeye yönelik sağlık programları düzenlemelidir (Esen, 2020; TC Resmi Gazete, 2011).

COVID-19'a karşı sağlıklı ve güvenli bir işyeri sağlamak için, iş sağlığı hemşiresi; işverenin katılımıyla çalışma ortamını değerlendirme ve iyileştirmeye yönelik gözlem yaparak çalışan sağlığını tehdit eden riskleri saptamalı; iş ortamları sosyal mesafeyi koruyacak şekilde yeniden düzenlenmeli, mümkünse özellikle yüksek riskli çalışanlar için uzaktan çalışma modellerine geçilmeli, iş yeri dışında dinlenme, servis gibi alanlarda da sosyal mesafeyi koruyacak tedbirler alınmalı, işyerlerinde düzenli temizlikler arttırılmalı, el yıkamayı arttırmaya yönelik hatırlatıcı afişler asılmalı, sık temas edilen yüzeyler dezenfektanla sık sık temizlenmeli, havalandırmaların daha sık yapılması konusunda işveren ile birlik içerisinde olunmalıdır (Esen, 2020; TC Sağlık Bakanlığı, 2020b). ILO ve OSHA tarafından öncelikle her işyerinde bulunan iş sağlığı ve güvenliği ekibi tarafından işyerine özgü bir "Bulaşıcı Hastalıklar Acil Durum Planı" hazırlanmasının gerekliliği bildirilmektedir (Yoshioka-Maeda vd, 2020; OSHA, 2020). Buna yönelik iş sağlığı hemşiresi, iş sağlığı ve güvenliği ekibi ile organize olarak çalışma ortamlarına uygun bir bulaşıcı hastalıklar acil durum planı oluşturmalıdır.

Sonuç olarak; ülkemizi de etkisi altına alan COVID-19 pandemisinde iş sağlığı hemşirelerine çok daha fazla görev ve sorumluluk düşmektedir. Profesyonel hemşirelik rollerini yerine getirerek, çalışan sağlığını korumayı ve geliştirmeyi hedefleyen iş sağlığı hemşireleri, işyerlerinde COVID-19 pandemisini kontrol altında tutmakta etkin rol almaktadır.

Tablo. 2. İş Sağlığı Hemşiresinin COVID-19 Pandemisinde Kullanabileceği Güvenilir Kaynaklar

KURUM	REHBER	REHBERLİK EDİLEN KONU
T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü	İşyerleri için Psikososyal Risklere Yönelik İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi	Pandemi sürecinde işyerlerinde alınması gerekli teknik önlemlerin yanı sıra çalışanların psikolojik yönden etkilenmelerini önlemeye yönelik psikososyal risk etmenleri değerlendirilmiştir.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü	Yeni Koronavirüs Salgını Kapsamında İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonellerinin İşyerlerinde Aldıracağı Tedbirler	Servis araçlarının kullanımı, seyahatler, işyerine giriş ve çıkışlar, çalışma ortamı, toplantı ve eğitimler, yemekhane ve dinlenme alanları ile ilgili işverene verilecek öneriler yer almaktadır.
T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü	İşyerlerinde Yeni Tip Koronavirüse Karşı Alınması Gereken Önlemler	<ol style="list-style-type: none">1- Hazırlık ekibinin kurulması ve görevlerinin belirlenmesi2- Acil durum planının yapılması ve risk değerlendirmelerinin yapılması3- Salgının yayılmasını önlenmeye yönelik tedbirlerin alınması4- Temizlik ve hijyen standartlarının en iyi seviyeye çıkartılması5- Kişisel koruyucu ekipman kullanımı hakkında rehberlik etmek6- İşyerinde COVID-19 olduğundan şüphelenilen veya teyit edilen biri olduğunda neler yapılacağı7- Seyahat ve toplantılar hakkında bilgilendirme8- İşe devamsızlığının teyit edilmesi konularında rehberlik etmektedir.
T.C. Sağlık Bakanlığı	COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi	Sağlık Bakanlığı tüm işyeri kollarına yönelik ayrı ayrı; İş Yeri Yönelik Önlemler Müşterilere Yönelik Önlemler Personeli Korumaya Yönelik Önlemler Ortam temizliği, dezenfeksiyonu ve havalandırma gibi işvereni, çalışanı ve müşterileri korumaya yönelik alınması gereken önlemlere yönelik rehberlik etmektedir.
Occupational Safety Health Administration (OSHA)	Guidance on Preparing Workplaces for COVID-19.	COVID-19 salgını işyerini nasıl etkiler? Çalışanların ve işverenlerin tümünün COVID-19 bulaşma riskini azaltmak için alınacak önlemler (bulaşıcı hastalıklara hazırlık ve müdahale planı geliştirme, enfeksiyon önlemeye yönelik alınan temel tedbirleri

		<p>uygulama, COVID-19 bulaşan ya da temaslı olan çalışanların en kısa zamanda belirlenmesi ve karantina sürecinin başlatılmasına yönelik politika ve prosedürlerin geliştirilmesi, işyerinde çalışma saatlerini ve çalışanları esnek çalışma modeline yönlendirme, işyeri kontrollerini düzenli uygulama, OSHA'nın genel İSG kurallarını uygulama)</p> <p>Çalışanları COVID-19 maruziyetine göre risk gruplarına ayırma (düşük riskli, orta riskli, yüksek riskli, çok yüksek riskli) ve risk grubuna yönelik yapılması gerekenleri uygulama</p> <p>Yurtdışına seyahate çıkacak olan ya da yurtdışında yaşayan çalışanlara yönelik uygulamalar gibi işyeri için oldukça önemli konularda rehberlik etmektedir.</p>
World Health Organization (WHO)	Getting your workplace ready for COVID-19	<ol style="list-style-type: none">1. COVID-19 'un işyerinde yayılımını önlemenin basit yolları2. Toplantılar ve etkinlikler düzenlerken COVID-19 riskleri nasıl yönetilir?3. Seyahat ederken dikkat edilmesi gerekenler4. COVID-19 enfeksiyonunun un çalışma ortamına bulaşma ihtimaline karşı işyerlerini hazırlamak <p>Konularında rehberlik etmektedir.</p>
International Labour Organization (ILO)	Safe return to work Guide for employers on COVID-19 prevention	<p>COVID-19'un işyerinde yayılmasını önlemeye yönelik bilgiler vererek rehberlik etmek, bulaş riskini en aza indirmeye çalışarak çalışanların güvenli bir şekilde işyerlerine geri dönmelerini sağlamak ve pandemi sürecinde çalışanların zihinsel sağlığının nasıl korunacağına dair fikirler vermeyi amaçlamaktadır.</p>

COVID-19 salgınının pandemi ilan edilmesiyle birçok ülke okulların kapatılması gibi halk sağlığı ve sosyal önlemleri uygulamaya koymuştur (WHO, 2020g). COVID-19 salgını gibi olası kriz durumlarında eğitim ve öğretime ara verildikten sonra uzaktan erişim ve uygun öğrenime geçilmiştir. Ancak zamanı geldiğinde okullar kademeli olarak açılmaya başlanmalı ve gerekli hazırlıklar (finans, altyapı, insan kaynakları) dikkatlice yapılmalıdır (UNESCO, 2020a). Bu kapsamda okula dönüş stratejilerinin oluşturulması (sistem hazırlığı, öğrenimin sürekliliği ve sistemin esnekliği), geçmişteki krizlerden ders çıkarılarak olası krizleri öngörmek büyük önem taşımaktadır.

Okulların, üniversitelerin ve diğer eğitim kurumlarının eğitime ara vermesiyle küresel öğrenci nüfusunun %90'ını etkilenmiştir (UNESCO, 2020b). Okula dönüş stratejileri planlanırken COVID-19'un çocuklar üzerindeki belirti ve semptomlarının farkında olunması gerekmektedir. Okul çağındaki çocuklar COVID-19'u yetişkinlere göre daha hafif semptomlarla ya da asemptomatik olarak geçirmektedir (CDC, 2020b). Yapılan bir sistematik derleme çalışmasında, çocukların COVID-19 vakalarının %1 ile %5' ini oluşturduğu, yetişkinlere göre hastalığı hafif semptomlarla geçirdiği ve ölüm oranlarının düşük olduğu belirtilmiştir (Ludwigsson, 2020). Ayrıca istatistiksel olarak çok farklılık olmasa da erkek çocuklarının kız çocuklara oranla COVID-19'a yakalanma oranı daha fazla bulunmuştur (CDC, 2020b). Bu bilgiler ışığında COVID-19'un çocukların sağlığını pek çok yönden etkilediği görülmektedir (Biçer ve İlhan, 2020).

Toplumun önemli bir parçası olan okullar, çocuğun sadece başarısını değil tüm gelişiminin etkilenmesinde kilit rol oynamaktadır, Bu nedenle okullar akademik desteğin dışında çocuğun fiziksel, sosyal, duygusal ve ruh sağlığını korunmasında da büyük öneme sahiptir (AAP, 2020). Çocuklarda pandemi sürecinde fiziksel aktivite kısıtlılığı, ekran karşısında fazla süre geçirilmesi, açık havada geçirilen zamanın azalması, obezite, davranışsal bağımlılık (problemlerli internet kullanımı), tütün ve alkol kullanımında artma, sağlıksız ve dengesiz beslenmeye bağlı ağız sağlığında bozulma, sosyal izolasyondan kaynaklı D vitamini eksikliği, duygu durum bozuklukları (stres bozukluğu, kaygı, depresyon, saldırgan davranışlar, şiddet vb.) gibi pek çok risk faktörü ortaya çıkmıştır (Balanza-Martínez vd, 2020; Biçer ve İlhan, 2020; Fry-Bowers, 2020; Özsoy Altuğ vd, 2019; Rundle vd, 2020; Tsitsika vd, 2016; Troyer, Kohn ve Hong, 2020; Wong vd, 2020). Aynı zamanda bu süreçte okula geri dönme riski, eğitimde eşitsizliğin artması, yemeklere sınırlı erişim, ev içi şiddet, ekonomik belirsizlikler, bakıcı ihtiyacı gibi durumlar da görülebilmekte ve göz ardı edilmemesi gerekmektedir (AAP, 2020; Bayham ve Fenichel, 2020; Biçer ve İlhan, 2020; UNESCO,

2020b; WHO, 2020b; Özsoy Altuğ vd, 2019). Bu etkiler göz önünde bulundurulduğunda okulların yeniden açılmasında okul sağlığı hemşireleri kilit rol oynamaktadır.

Temel sağlık hizmeti sağlayıcılarından olan okul sağlığı hemşireleri COVID-19 pandemisinde ön saflarda yer almaktadır. (NASN, 2020a). Okul sağlığı hemşiresi COVID-19 pandemisine hazırlık yapılmasında, okulların açılması ve planlamanın yapılmasında ekibin önemli bir parçası olarak kendini göstermektedir (NASN, 2020b). Sağlığın korunması ve teşviki için öğrenciler, aileler ve öğretmenlerle iş birliği içinde çalışmalı ve olası sorunlara karşı uyanık olması gerekmektedir (Rosario, 2020).

Okullarda pandemi sürecinin yönetilmesinde okul yönetiminin, öğretmenlerin, okul personelinin, ailelerin ve öğrencilerin ayrı ayrı rol ve sorumlulukları bulunmaktadır (TC Sağlık Bakanlığı, 2020c). Okul sağlığı hemşiresi, okullarda sağlık hizmetlerinin yürütülmesine liderlik etmektedir. Bütüncül düşünme yeteneğini kullanarak öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kapsamlı değerlendirme ve uygulamalarını yapmaktadır. Bu nedenle okul sağlığı hemşirelerinin ulusal veya yerel yönetimde planlamaya dahil edilmesi gerekmektedir (NASN, 2020b). Planlama yapılırken anaokulu, ilkokul, ortaokul, özel eğitim ve yetişkinler, personeller, eğitimciler olmak üzere her yaştaki bireyin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak stratejiler geliştirilmelidir (AAP, 2020).

Okulların yeniden açılması planlanırken okul sağlığı hemşireleri, öğrencilerin sağlığıyla ilgili konuları okul yönetimine bildirmesi gerekmektedir (NASN, 2020b; TC Resmi Gazete, 2011). Sağlık planlamalarının yapılması, tarama ve aşılama programlarının oluşturulması, okulun COVID-19 pandemisine yönelik fiziksel ortamının oluşturulması, sağlık hizmetlerinin eşit sunulması sağlanmalıdır. Öğrencilerin okul ortamında öğrenime devam etmesi için okul sağlığı hemşiresi savunucu ve araştırmacı rolünü kullanarak okul idaresi ve diğer ekip üyeleriyle birlikte koordineli bir şekilde çalışmalıdır (Mcdonald, 2020; NASN, 2020b). Okula başlamadan önce toplu taramaların yapılması, personel ve ekipman ihtiyaçlarının belirlenmesi, gerekli bilgilendirmelerin yapılması, okulda hastalanan öğrenci ve personele yönelik önlemlerinin ve uygulamaların planlanması, COVID-19'lu vakaların okula dönüş stratejilerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (AAP, 2020; NASN, 2020b; NASN, 2020c; TC Sağlık Bakanlığı, 2020c;).

Okullarda eğitime ara verilmesiyle uzaktan eğitime geçilmiş ve okul sağlığı hizmetleri sanal ortamda verilmeye başlanmıştır. Telehealth uygulamasıyla ihtiyacı olan öğrencilere sanal olarak ev ziyaretleri gerçekleştirilebilmektedir. Sanal ziyaret; ziyaret öncesi hazırlık, sanal

ziyaretin yürütülmesi ve sonlandırılması aşamalarından oluşmaktadır. Hemşirelik bakımlarının tümü sanal ortamda uygulamaya müsait olmadığı için okul sağlığı hemşirelerinin kritik düşünme becerisi önem kazanmaktadır. Telehealth uygulamasıyla ilgili devletin yasal izinlerini ve protokollerini takip etmek okul sağlığı hemşiresinin görevidir (NASN, 2020d).

Okul sağlığı hemşiresi, gizlilik ilkesine uygun olarak okullarda sağlık verilerin toplanması ve ilgili birimlerle paylaşımının yapılmasında kilit rol oynamaktadır (TC Resmi Gazete, 2011). Sağlık verilerinin okullar açılmadan, giriş sırasında ve okullar açıldıktan sonra toplanması gerekmektedir. Okul sağlığı hemşiresi ulusal ve uluslararası sağlık kılavuzları takip ederek ve sağlık yöneticileriyle iş birliği yaparak kanıta dayalı bilgileri (vaka sayısı takibi, temas izlemi, trendlerin takibi vb.) toplamalı ve bu bilgileri ilgili birimlerle paylaşmalıdır (NASN, 2020b).

Okul sağlığı hemşiresi sağlık ekibi ve öğrencinin ailesiyle birlikte güncel bakım standartlarını kullanarak sağlık sorunlarının yönetilmesi, önlenmesi veya azaltılması için okul sağlığı hizmetlerini düzenlemekte ve koordine etmektedir. Öğrencilerin davranışsal sağlık ihtiyaçlarının farkında olunması, duyguların tanımlanması ve ifade edilmesi için öğrencilere yardımcı olunması ve gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Ayrıca tıbbi (randevular, ekipman ihtiyaçları, tedavinin sonlandırılması vb.) veya zihinsel (engelli ve özel sağlık bakımına ihtiyaç duyan öğrenciler) sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olunmalıdır (NASN, 2020b).

Okul sağlığı hemşiresinin pandemi sürecinde eğitici, danışman ve rehberlik rolü öne çıkmaktadır. Okul topluluğu (yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler, personeller) için sağlık eğitimleri planlamalı ve kanıta dayalı bilgileri eğitimlerinin içine dahil etmelidir (TC Resmi Gazete, 2011). Bunları yaparken posterler, broşürler, sık sorulan sorulardan faydalanmaktadır. Okul sağlığı hemşiresi, COVID-19 nedeniyle damgalanan çocukların farkında olarak yaşadıkları kaygı ve korku konusunda onlara danışmanlık hizmeti vermelidir. Aynı zamanda okul sağlığı hemşiresi mevcut kaynakların da farkında olması gerekmektedir. Sağlık hizmeti sağlayıcılarına erişim sıkıntısı, yeterli beslenme ve ulaşım eksikliği, yetersiz konut güvenliği ve sağlık sigortasının olmaması durumunda uyanık olmalı ve bunları fark ederek gerekli kuruluşlara yönlendirme yapmalıdır (NASN, 2020b). Ayrıca pandemi sürecinde yoksulluk nedeniyle sağlık hizmetleri ve uygun beslenmeye erişimde sıkıntı yaşayan öğrenciler, kronik rahatsızlığı veya engeli olan öğrenciler eğitim almak için zorluk çekmektedir. Okul hemşiresi rehberliğinde evden okula ya da okuldan eve kaynak gönderiminin dikkatli bir şekilde yapılması gerekmektedir (NASN, 2020a).

Okullarda güvenli bir ortam oluşturmanın ilk adımı sosyal mesafenin oluşturulmasıyla olmaktadır (NASN, 2020b). Okul sağlığı hemşiresi aşamalı olarak okula sağlıklı başlangıçların yapılması, günlük kademeli öğrenci alımı, okulla ilgili genel önlemlerin alınması, etkinliklerin sınırlandırılması, açık hava etkinliklerinin arttırılması, paylaşımların azaltılması, ortak kullanılan ekipmanların sınırlandırılması, kişisel hijyen, kantin hijyeni kurallarına uyulması, besinlerin uygun bir şekilde alınması, saklanması ve işlenmesi, uygun maske kullanımı, izolasyon önemleri, el yıkama ve dezenfeksiyon protokolleri, enfeksiyon kontrol önlemleri, acil durum planlamasının yapılması, okul binasına giren personel ve öğrenciler konusunda tarama protokollerinin oluşturulması konusunda güncel rehber ve kılavuzları takip ederek güvenli bir okul ortamının oluşmasına katkı sağlamış olur (McDonald, 2020; NASN, 2020b; NASN, 2020c; Sağlık Bakanlığı, 2020; TC Resmi Gazete, 2011). Bu bilgiler doğrultusunda okul sağlığı hemşiresinin ulusal ve uluslararası yararlanabileceği rehber ve kılavuzlar Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo. 3. Okul Sağlığı Hemşiresinin COVID-19 Pandemisinde Kullanabileceği Güvenilir Kaynaklar		
KURUM	REHBER	REHBERLİK EDİLEN KONU
TC Sağlık Bakanlığı	COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi (17.07.2020)	COVID-19 KAPSAMINDA OKULLARDA ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER Okullarda Alınması Gereken Genel Önlemler Öğrenciler, Öğretmenler ve Diğer Çalışanlara Yönelik Alınması Gereken Önlemler Güvenlik Görevlilerini Korumaya Yönelik Önlemler Eğitim Alanları ve Sürecinde Alınması Gereken Önlemler Asansörlerde Alınması Gereken Önlemler Okul Spor Salonlarında Alınması Gereken Önlemler Okul Kütüphanesinde Alınması Gereken Önlemler Okul Kantininde Alınması Gereken Önlemler Okul Mağazasında Alınması Gereken Önlemler Çalışanların Ofislerinde Alınması Gereken Önlemler Yemekhanede Alınması Gereken Önlemler Servislerde Alınması Gereken Önlemler Yatakhanelerde Alınması Gereken Önlemler Okul Mescitlerinde Alınması Gereken Önlemler Ortam Temizliği, Dezenfeksiyonu ve Havalandırması

TC Milli Eğitim Bakanlığı	Milli Eğitim bakanlığı COVID-19 önlemleri kapsamında bilgilendirme rehberleri (28.08.2020)	Öğrenci bilgilendirme rehberi Veli bilgilendirme rehberi Yönetici ve öğretmen bilgilendirme rehberi
AAP (American Academy of Pediatrics)	COVID-19 Planning Considerations: Guidance for School Re-entry (19.08.2020)	COVID-19 planlamasında dikkate alınacak noktalar: okula yeniden giriş için rehber Anaokulu İlkokul Ortaokul Özel eğitim Yetişkinler, personeller ve eğitimciler
CDC (Centers for Disease Control and Prevention)	Operating schools during COVID-19: CDC's Considerations (01.09.2020)	Okullar için dikkat edilmesi gerekenler Akılda tutulması gereken yol gösterici ilkeler Çocuklar ve COVID-19 Yeniden açılmasına nasıl karar verilir? COVID-19'un yayılımını azaltmak için önlem almak Planlama ve hazırlama Sağlıklı ortamları korumak Sağlıklı faaliyet alanlarının sürdürülmesi
CDC (Centers for Disease Control and Prevention)	Preparing K-12 School Administrators for a Safe Return to School in Fall 2020. (26.08.2020)	Bu kılavuz, öğrencilerin, öğretmenlerin ve personelin 2020 sonbaharında okula dönmesi için hazırlanan K-12 okul yöneticilerine yöneliktir. Okulların kritik rolü SARS-CoV-2'nin çocuklar arasında belirti ve semptomları, yükü ve bulaşması hakkında bilinenler nelerdir? Okulların nasıl yeniden açıldığı ve SARS-CoV-2 iletimi üzerindeki etkisi hakkında bilinenler nelerdir? Yüz yüze eğitim için okul açmak neden önemlidir? K-12 okulları yüz yüze eğitime geri dönmeye nasıl hazırlanabilir?
NASN (National Association of School Nurses)	Interim Guidance: Role of the School Nurse in Return to School Planning (20/07/2020)	Geçici Rehberlik: Okul Planlamasına Dönüşte Okul Hemşiresinin Rolü -Okul hemşirelerinin uygulamaları için bağımsız hemşirelik kararlarını formüle ederken veya bölgelerindeki politika tartışmalarına katılırken başvurabilecekleri mevcut kaynakların bir özeti sunmaktadır. 1. Liderlik 2. Kalite iyileştirme 3. Bakım koordinasyonu 4. Toplum/halk sağlığı
NASN	Guidance for School Nurses to Safely Send and Receive Resources Between School and Home During COVID-19 (04.09.2020)	COVID-19 sırasında okul hemşirelerine okul ve ev arasında kaynakların güvenli gönderilmesi ve alınması için rehber Okullardan ailelere kaynak gönderme Ailelerden gelen materyallerin okula dönüşü

NASN	Guidance for Healthcare Personnel on the Use of Personal Protective Equipment (PPE) in Schools During COVID-19. (20.07.2020)	COVID-19 sırasında okullarda kişisel koruyucu donanım (kkd) kullanımını hakkında sağlık personeli için rehber
NASN	Guidance for School Nurses to Safely Send and Receive Resources Between School and Home During COVID-19 (3/31/2020)	COVID-19 sırasında okul hemşirelerine okul ve ev arasında kaynakların güvenle gönderilmesi ve alınması için rehber
NASN	Considerations for School Nurses Regarding Care of Students and Staff that Become Ill at School or Arrive Sick (18.03.2020)	Okul hemşiresinin okulda hastalanan veya hastalanan öğrenci ve personel bakımına ilişkin hususlar

Sonuç olarak COVID-19 pandemisinde aktif rol alan halk sağlığı hemşireliğinin özelleşmiş alanlarından olan evde bakım hemşireliğine, iş sağlığı hemşireliğine, okul sağlığı hemşireliğine yansımaları olmuştur. Pandemi yönetiminde halk sağlığı hemşireleri güvenli ortamların oluşturulması için çeşitli stratejiler geliştirmelidir. Bu kapsamda toplumun sağlığının korunması ve geliştirilmesi, gereken tedbirlerin alınması, toplumun bilgilendirilmesi için halk sağlığı hemşirelerinin COVID-19 pandemisinde oluşturulan güncel rehberleri takip ederek bakıma entegre etmesi beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- American Academy of Pediatrics (AAP). (2020, 09 19). COVID-19 Planning Considerations: Guidance for School Re-entry. 09.09.2020 tarihinde <https://services.aap.org/en/pages/2019-novel-coronavirus-COVID-19-infections/clinical-guidance/COVID-19-planning-considerations-return-to-in-person-education-in-schools/> adresinden erişildi.
- Balanzá-Martínez, V., Atienza-Carbonell, B., Kapczinski, F. & De Boni, R.B. (2020). Lifestyle Behaviours During The COVID-19 - Time To Connect. *Acta Psychiatr Scand*, 141, 399-400. DOI: 10.1111/acps.13177
- Bayham, J. & Fenichel, P. E. (2020). Impact Of School Closures For COVID-19 on the US Health-Care Workforce and Net Mortality: A Modelling Study. *Lancet Public Health*, 5, 271-278.
- Biçer K. B. & İlhan, N.M. (2020). COVID-19'un Çocukların Sağlığı Üzerine Etkisi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 103-111.

- Burdorf, A., Porru, F., & Rugulies, R. (2020). The COVID-19 (Coronavirus) pandemic: consequences for occupational health. *Scandinavian journal of work, environment & health*, 46(3), 229–230. <https://doi.org/10.5271/sjweh.3893>
- Carver, P. E., & Phillips, J. (2020). Novel Coronavirus (COVID-19): What You Need to Know. *Workplace Health & Safety*, 68(5), 250–250. <https://doi.org/10.1177/2165079920914947>
- Centers for Disease Control and Prevention CDC. (2020a,10 16, 2020 tarihinde CDC: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/guidance-home-care.html> adresinden alındı 20.11,2020
- Centers for Disease Control and Prevention CDC (2020c, 04. 06). Coronavirus disease 2019 in children - United States, February 12-April 2, 2020. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*, 69(14), 422-426.
- Centers for Disease Control and Prevention [CDC]. (2020b, 03.04). Preparing K-12 School Administrators for a Safe Return to School in Fall 2020. 26.08.2020 tarihinde <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/schools-childcare/prepare-safe-return.html> adresinden erişildi.
- Chaolin, H., Li, W. Y., Ren, X., Zhao, L., Hu, J., Zhang, Y., . . . Bin, C. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The Lancet*, 497-506. doi:10.1016/S0140-6736(20)30183-5
- Cheng, C., & MeiChang, C. (2006). Confidence in controlling a SARS outbreak: Experiences of public health nurses in managing home quarantine measures in Taiwan. *American Journal of Infection Control*, 34(4), 176-181.
- Clinical Guidance For Managing COVID-19. (2020). Royal College of Nursing: <https://www.rcn.org.uk/clinical-topics/infection-prevention-and-control/novel-coronavirus> adresinden alındı
- Demirçelik, Y. & Kanık, A. (2020). Çocuklarda COVID-19: Epidemiyoloji ve Klinik Bulgular. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*,30, 58-62. doi:10.5222/terh.2020.60320
- Esen, B. (2020). Koronavirüs (COVID-19)'e Karşı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Gereğince İşyerlerinde Alınması Gereken Tedbirler. *e-Yaklaşım Dergisi*,28 (330).
- Esin, M.N. (2008). Türkiye’de iş sağlığı hemşireliği ve gelişmeler. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 10 (1), 4-10.
- Fry-Bowers, E.K (2020). Children are at Risk from COVID-19. *J Pediatr Nurs*. 53:A10-A12. DOI: 10.1016/j.pedn.2020.04.026
- Graeme, D. (2020). COVID-19: Emerging compassion, courage and resilience in the face of misinformation and adversity. *Journal of Clinical Nursing*, 1425–1428.
- Hemşirelik Yönetmeliği. (2011). TC. Resmi Gazete. 07 01, 2020 tarihinde TC. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/2011/04/20110419-5.html> adresinden alındı

- Home Care Alliance. (2020, 03 3). Guidance for Home Health and Hospice Agencies on Admissions from and Discharges to Hospitals Related to COVID 19. Home Care Alliance of Massachusetts: <https://www.thinkhomecare.org> adresinden alındı
- International Labour Organization (ILO). (2020). Safe return to work Guide for employers on COVID-19 prevention. 1 st ed. Genevo: International Labour Organization; p.1-23. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_744033.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2020)
- İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü. (2020). İş Yerlerinde Yeni Tip Koronavirüse Karşı Alınması Gereken Önlemler. Erişim Adresi: https://ailevecalisma.gov.tr/media/43190/COVID-19_isyerinde_alinmasi_gereken_onlemler_2_19042020_2337.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2020)
- Kubilay, G. (2003). İşyeri hemşireliği ve görevleri. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 4(13), 30-32.
- Lu, X., Zhang, L., Du, H., Zhang, J., Li, Y. Y., Qu, J., Zhang, W., Wang, Y., Bao, S., Li, Y., Wu, C., Liu, H., Liu, D., Shao, J., Peng, X., Yang, Y., Liu, Z., Xiang, Y., Zhang, F., . . . Chinese Pediatric Novel Coronavirus Study Team. (2020). SARS-CoVThe 2 infection in children. The New England Journal of Medicine, 382, 17. DOI: 10.1056/NEJMc2005073
- Ludwigsson, F. J. (2020). Systematic Review Of COVID-19 in Children Shows Milder Cases and A Better Prognosis Than Adults. Acta Paediatrica, 109, 1088–1095. DOI: 10.1111/apa.15270
- McDonald, C. C. (2020). Reopening Schools in the Time of Pandemic: Look to the School Nurses. The Journal of School Nursing, 1-2. DOI: 10.1177/1059840520937853
- Moorhead, S., Macieira, T. G., Lopez, K. D., Swanson, E., Waner, C., & Abe, N. (2020). NANDA-I, NOC, and NIC Linkages to SARS-Cov-2 (Covid-19): Part 1. Community Response. International Journal of Nursing Knowledge. doi:10.1111/2047-3095.12291
- Nayna Schwerdtle, P., Connell, C. J., Lee, S., Plummer, V., Russo, P. L., Endacott, R., & Kuhn, L. (2020). Nurse Expertise: A Critical Resource in the COVID-19 Pandemic Response. Annals of Global Health, 86(1). doi:<http://doi.org/10.5334/aogh.2898>
- National Association of School Nurses (NASN) (2020d, 07 20). Guidance for Healthcare Personnel on the Use of Personal Protective Equipment (PPE) in Schools During COVID-19. 28.09.2020 tarihinde <https://higherlogicdownload.s3.amazonaws.com/NASN/3870c72d-fff9-4ed7-833f-215de278d256/UploadedImages/PDFs/Guidance-for-Healthcare-Personnel-on-PPE-Use-in-Schools.pdf> adresinden erişildi.
- National Association of School Nurses (NASN) (2020b, 07 20). Interim Guidance: Role of the School Nurse in Return to School Planning. <https://higherlogicdownload.s3.amazonaws.com/NASN/3870c72d-fff9-4ed7-833f->

215de278d256/UploadedImages/PDFs/COVID-19_Interim_Guidance_Role_of_the_School_Nurse_in_Return_to_School_Planning.pdf

National Association of School Nurses (NASN) (2020a, 03 31). Guidance for School Nurses to Safely Send and Receive Resources Between School and Home During COVID-19.28,09,2020 tarihinde

https://higherlogicdownload.s3.amazonaws.com/NASN/3870c72d-fff9-4ed7-833f-215de278d256/UploadedImages/PDFs/2020_03_31_Guidance_to_Safely_Send_and_Receive_Resources_Between_School_and_Home.pdf adresinden erişildi.

National Association of School Nurses (NASN) (2020c, 03 18). Considerations for School Nurses Regarding Care of Students and Staff that Become Ill at School or Arrive Sick. 01.10. 2020 tarihinde

https://higherlogicdownload.s3.amazonaws.com/NASN/3870c72d-fff9-4ed7-833f-215de278d256/UploadedImages/PDFs/03182020_NASN_Considerations_for_School_Nurses_Regarding_Care_of_Students_and_Staff_that_Become_Ill_at_School_or_Arrive_Sick.pdf adresinden erişildi.

Occupational Safety Health Administration (OSHA). (2020). Guidance on Preparing Workplaces for COVID-19. Erişim Adresi: <https://www.osha.gov/Publications/OSHA3990.pdf> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)

Özsoy Altuğ, S., Kalkım, A. & Sert Emlek Z. (2019). İlkokul Öğrencilerinin Sağlık Durumunun ve Sağlık Risklerinin Tanılanması. Balıkesir Sağlık Bil Derg , 8(3), 136-142.

Peong, G. P., Chang , H. K., Yoon, H., Tae, S. K., Chan, W. P., & Choong, K. H. (2020). Out-of-Hospital Cohort Treatment of Coronavirus Disease 2019 Patients with Mild Symptoms in Korea:an Experience from a Single Community Treatment Center. Journal of Korean Medical Sciences , 35(13). doi:10.3346 / jkms.2020.35.e140

Purpa, A. K. (2020). How should the role of the nurse change in response to COVID-19? NursingTimes(online), 116(16), 25-28.

Rosario, R. (2020). COVID-19 and Schools Closure: Implications for School Nurses. The Journal of School Nursing, 1-2. DOI: 10.1177/1059840520925533

Rundle, G. A., Park, Y., Herbstman, B. J., Kinsey, W. E. & Wang, Y. C. (2020). COVID-19–Related School Closings and Risk of Weight Gain Among Children. Obesity, 28(6), 1008-1009. DOI: 10.1002 / oby.22813

Shu-Ching, C., Yeur-Hur , L., & Shiow-Luan, T. (2020). Nursing Perspectives on the Impacts of COVID-19. Journal of Nursing Research, 28(3). doi:CHEN, Shu-Ching1; LAI, Yeur-Hur2; TSAY, Shiow-Luan3* Nursing Perspectives on the Impacts of COVID-19, Journal o doi: 10.1097/NRJ.0000000000000389

- Shwu-Feng, T., Ching-Chiu, K., & Chia-Chin, L. (2020). Nursing's response to COVID-19: Lessons learned from SARS in Taiwan. *International Journal of Nursing Studies*. doi:10.1016/j.ijnurstu.2020.103587
- Tayaben , J. L., & Younas, A. (2020). Call to action for advocacy of immigrant nurses during COVID-19 pandemic. *Journal of Advanced Nursing*. doi:10.1111/jan.14432
- TC Resmi Gazete. Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. 19.04.2011. Sayı: 27910, Başbakanlık Basımevi, Ankara.TC Sağlık Bakanlığı. (2020a, 09 14). COVID-19 Rehberi. 10 01, 2020 tarihinde
- TC Sağlık Bakanlığı. (2020b, 07 24). Sağlık Kurumlarında Çalışma Rehberi ve Enfeksiyon Kontrol Önlemleri. 10 01, 2020 tarihinde TC. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Yeni Koronavirüs Hastalığı: https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/saglik-kurumlarinda-calisma-rehberi-ve-enfeksiyon-kontrol-onlemleri/COVID-19_SAGLIK_KURUMLARINDAN_CALISMA_REHBERI_VE_KONTROL_ONLEMLERI.pdf adresinden alındı
- TC Sağlık Bakanlığı. (2020c, 07 17). COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi. 18.07.2020 tarihinde <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/salgin-yonetimi-ve-calisma-rehberi.html> adresinden alındı.
- TC. Sağlık Bakanlığı (2020a, 04 14) COVID-19: https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19-rehberi/COVID19_REHBERI_TEMASLI_TAKIBI_EVDE_HASTA_IZLEMI_VE_FILYASYON.pdf adresinden alındı
- Troyer, A. E., Kohn, N. J. & Hong, S. (2020). Are We Facing A Crashing Wave of Neuropsychiatric Sequelae of COVID-19? Neuropsychiatric Symptoms and Potential Immunologic Mechanisms. *Brain, Behavior, and Immunity* 87, 34-39. DOI:10.1016/j.bbi.2020.04.027
- Tsitsika, K. A., Andrie, K. E., Psaltopoulou, T., Tzavara, K. C., Sergeantanis, N. T., Ntanasistathopoulos, I., Bacopoulou, F., Richardson, C., Chrousos, P. G. & Tsohia, M. (2016). Association Between Problematic Internet Use, Socio-Demographic Variables and Obesity Among European Adolescents. *Eur J Public Health*, 26(4), 617-622. DOI: 10.1093/eurpub/ckw028
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizations [UNESCO]. (2020a). Prepare for School Reopening. 02.07.2020 tarihinde <http://www.iiep.unesco.org/en/plan-school-reopening> adresinden erişildi.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizations [UNESCO]. (2020b). How many students are at the risk of not returning to school?. 01.08.2020 tarihinde <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373992> adresinden erişildi.

- Wei, B. R., Savellano, D. F., & Hu, C. H. (2020). Home based treatment and nursing plan of a patient diagnosed with mild-to-common coronavirus disease 2019. *Journal of Integrative Nursing*, 2(1), 27-31.
- Wong, C.A., Ming, D., Maslow, G., & Gifford, E.J.(2020). Mitigating the impacts of the COVID-19 pandemic response on at-risk children. *Pediatrics*. DOI: 10.1542/peds.2020-0973
- World Health Organization [WHO]. (2020g 09 14). Considerations for school-related public health measures in the context of COVID-19. 02.10.2020 tarihinde <https://www.who.int/publications/i/item/considerations-for-school-related-public-health-measures-in-the-context-of-COVID-19> adresinden erişildi.
- World Health Organization (WHO). (2020e, 08 22). Coronavirus disease (COVID-19) outbreak: rights, roles and responsibilities of health workers, including key considerations for occupational safety and health. 2020. Erişim Adresi: [https://www.who.int/publications/i/item/coronavirus-disease-\(COVID-19\)-outbreak-rights-roles-and-responsibilities-of-health-workers-including-key-considerations-for-occupational-safety-and-health](https://www.who.int/publications/i/item/coronavirus-disease-(COVID-19)-outbreak-rights-roles-and-responsibilities-of-health-workers-including-key-considerations-for-occupational-safety-and-health) (Erişim Tarihi: 22.08.2020)
- World Health Organization (WHO).(2020b, 08 19). Considerations for quarantine of individuals in the context of containment for coronavirus disease (COVID-19). 10 10, 2020 tarihinde WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION). adresinden alındı.
- World Health Organization (WHO).(2020c, 08 12). Home care for patients with suspected or confirmed COVID-19 and management of their contacts. 10 01, 2020 tarihinde WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION). adresinden alındı
- World Health Organization. (2020d, 03 03). Getting your workplace ready for COVID-19. Erişim Adresi: <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-COVID-19-health-and-safety-in-the-workplace> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)
- World Health Organization (WHO).(2020f, 01 23). Novel Coronavirus (2019- nCoV) Situation Report-51. 02.10.2020 tarihinde <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330762/nCoVsitrep23Jan2020-eng.pdf> adresinden erişildi.
- World Health Organization (WHO). (2020a, 01 20). Home care for patients with suspected novel coronavirus (COVID-19) infection presenting with mild symptoms, and management of their contacts. 10 10, 2020 tarihinde WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION). adresinden alındı.
- Yoshioka-Maeda, K., Honda, C., & Iwasaki-Motegi, R. (2020). Preparing for Complex Emergencies While Combating COVID-19: The Role of Public Health Nurses in Japan. *Asia Pacific Journal of Public Health*. <https://doi.org/10.1177/1010539520947885>

Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J., & Tan, W. (2020). A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *The New England Journal of Medicine*, 727-733. doi:10.1056/NEJMoa2001017